

Галішевський Віталій

УЧАСТЬ М. БРАЙЧЕВСЬКОГО В ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІЙ РЕКОНСТРУКЦІЇ КИЄВА У 1970-Х РОКАХ

Робота присвячена дослідженню діяльності М. Ю. Брайчевського у сфері історико-архітектурної реконструкції Києва 1970-х рр. У ній висвітлено і проаналізовано наукові погляди М. Ю. Брайчевського на хід і перспективи історичної реконструкції м. Києва, а також показано громадські заходи проведені М. Ю. Брайчевським у цій галузі.

Ключові слова: М. Брайчевський, історико-архітектурна реконструкція, парк-музей, урочище.

Работа посвящена исследованию деятельности М. Ю. Брайчевского в сфере историко-архитектурной реконструкции Киева 1970-х гг. В ней отражено и проанализировано научные взгляды М. Ю. Брайчевского на ход и перспективы исторической реконструкции г. Киева, а также показаны общественные мероприятия проведенные М. Ю. Брайчевским в этой отрасли.

Ключевые слова: М. Брайчевский, историко-архитектурная реконструкция, парк-музей, урочище.

Work is devoted to research of activity M. J. Braychevskiy in the field of history-architecture reconstruction of Kiev in 1970th. In her it is reflected and scientific looks M. J. Braychevskiy are analysed on motion and prospects of history reconstruction of Kiev, and also public measures conducted M. J. Braychevskiy are shown in this industry.

Keywords: M. J. Braychevskiy, history-architecture reconstruction, park-museum, natural boundary.

Період перебування при владі в СРСР Л. Брежнєва отримав в історії назву «епохи застою». «Застій» виявлявся не тільки і не стільки у екстенсивному розвитку господарства і промисловості, у жорсткому ідеологічному диктаті, а у нігілістичному ставленні до «неактуального», «патріархального» минулого, історичних традицій, намаганні сформувати нову культурну формацію в СРСР. Одним з проявів такої політики владних кіл у цей час було нехтування історичними традиціями містобудування, ігноруванні потреби у реконструкції історичних

пам'яток, особливо тих, які нагадували про самобутність української історії.

Національно налаштована інтелігенція намагалася вести боротьбу проти такої політики. Складовою опозиційного руху в Україні у другій половині 50-х – 80-х рр., хоча й не настільки помітною, як, приміром, діяльність учасників літературного процесу, була нонконформістська течія в історичній науці УРСР. Її представники, зокрема М. Брайчевський, ставили під сумнів, а то й прямо заперечували слухність офіційної історичної доктрини, зокрема владного бачення українського минулого, наповненого постулатами поточної партійно-державної ідеології. Це виявлялось і у сфері історико-архітектурної реконструкції.

При розгляді історіографічної проблеми дослідження вважаємо за доречне підкреслити нерозробленість цієї теми у історичній науці. Відтак базою для написання статті слугували архівні джерела.

Нами використано матеріали фонду № 320 «Брайчевський Михайло Юліанович» Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, де знаходиться значний джерельний масив передусім его-документи – епістолярна спадщина, щоденники, що детально висвітлює наукову діяльність М. Брайчевського, зокрема у сфері історико-архітектурної реконструкції Києва. Серед них можна назвати такі документи: матеріали щодо будівництва на території Київського братства Академії Вищого військово-морського політичного училища, створення в місті Києві історико-археологічного комплексу – парк-музей «Стародавній Київ», реконструкції Красного майдану, Золотих воріт, історичної частини Подолу м. Києва, створення музею заповідника «Києво-Могилянська академія»; матеріали щодо заходів для подальшого поліпшення справи охорони пам'ятників історії та культури; список пам'ятників архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави тощо [1, с. 45].

1970-і роки були одними з найважчих для української історичної науки. У період брежнєвської ідеологічної реакції, гонінню, тиску збоку влади піддавалися усі «незгодні». Серед національно-орієнтованих інакодумців, переслідувань і цькування зазнали історики-нонконформісти, зокрема й Михайло Юліанович Брайчевський.

М. Брайчевський був серед найбільш активних опозиційних інтелектуалів Радянської України 1960 – 1980 рр. Протирадянська позиція М. Брайчевського викликала незадоволення офіційних чинників. У 1966 р. М. Брайчевський написав статтю «Приєднання чи возз'єднання?», де показав наукову неспроможність офіційної кон-

цепції українсько-російських взаємин, вираженої у «Тезах до 300-річчя возз'єднання України з Росією». За цю працю, яка стала одним з маніфестів руху інакодумців, а також за підпис під листом проти репресій до керівництва СРСР («Лист 139-ти») у 1968 р. Михайла Юліановича було звільнено з роботи [11, с. 75 – 76]. Вченому було поставлено у провину також й те що він вимагав відродження Києво-Могилянської академії (вперше з моменту закриття більшовиками).

Після «великого погрому» 1972 – 1973 рр., в ході якого М. Брайчевського в 1972 р. було звільнено з Інституту археології АН УРСР [14, с. 36], його твори з бібліотек «перекочували» у спецфонди, прізвище вченого вилучалося з картотек наукових праць. Кілька років перед ним були зачинені двері всіх державних установ. Саме ці роки виявилися найбільш плідними для М. Ю. Брайчевського у царині історичної реконструкції Києва. Зокрема, тоді М. Брайчевський став одним з членів наукової експедиції при інституті археології АН УРСР [4, арк. 2]. Він ініціював наукове планування забудови і реконструкції Києва.

Ще у 1966 р. Михайло Юліанович, стурбований станом пам'яток історії, разом з іншими такими ж ентузіастами порушив питання про створення Товариства охорони пам'яток історії та культури України. В той час, коли радянська влада намагалася знищити архітектурні пам'ятки як «буржуазний хлам», створення такого Товариства було вкрай необхідним. Г. Івакін у передмові до збірника наукових праць М. Брайчевського писав: «Брайчевський був одним з натхненників і активних учасників інвентаризації пам'яток архітектури старого міста, в результаті якої було виявлено та врятовано від знищення чимало перлин старої архітектури, історичної «фонової» забудови, кожна споруда якої цікава вже тим, що відтворює певний зріз історії міста» [3, с. 20].

М. Брайчевський був одним із фундаторів «Товариства охорони пам'яток історії та культури УРСР». Разом з Г. Логвином написав його Статут, брав активну участь у підготовці документів, звернень, листів та доповідних записок, завдяки яким було збережено і від реставровано ряд культових об'єктів Видубицького монастиря та Лаври. Він першим порушив питання про відтворення Успенського собору. Своєю практичною діяльністю Товариство сприяло відтворенню, реставрації та консервації численних пам'яток історії та культури [2, с. 24].

У виступі на засіданні міської організації «Товариства охорони пам'яток історії та культури УРСР» він зазначав: «Маємо парадоксальне становище: Київ має непогану репутацію охорони пам'яток,

його навіть ставлять за приклад. Для цього є певні підстави: теоретична думка у нас справді стоїть досить високо, але теорія – одне, а практика – зовсім інше. Наші розробки втілюються в життя в Москві, в Тбілісі, в інших містах, але не в Києві» [9, арк. 2], «у зв'язку з цим не можна не відзначити, і в край незадовільну роботу інспекції по охороні пам'яток при ГоловаПУ київської міськради (тов. Горигін)» [9, арк. 4]. М. Брайчевський критикував неплановість забудови міста, несистематичність, невідповідність нової забудови історичній традиції.

Своєю практичною діяльністю і значними фінансовими внесками Товариство сприяло відтворенню, реставрації та консервації численних пам'яток історії та культури, що проводились у зв'язку з історичними датами – 1500-річчям, 1000-річним ювілеєм хрещення Русі. Коштом Товариства реконструйовано Золоті ворота.

В 1973 р. київська міськрада ухвалила постанову, якою на території міста було виділено ряд охоронних зон – культурно-історичних заповідників, зон регульованої забудови та зон охоронного ландшафту. На підставі цієї постанови Інститутом «Київпроект» та Держбудом УРСР за участю товариства охорони пам'яток історії та культури було проведено велику роботу з вивчення культурно-історичної спадщини на території Києва. Зокрема з 1971 року розпочинається реконструкція Золотих Воріт. Вчена Рада по охороні пам'яток Держбуду УРСР від 17.11.1971 р. створила авторський колектив у складі архітекторів: Є. Лопушинської, М. Холостенка та археолога С. Висоцького. Цей колектив у 1972 – 1973 рр., за активної участі М. Брайчевського, провів ретельні археологічні та архітектурні дослідження, які разом з залученням архівно-літературних джерел надали можливість дати пропозиції щодо збереження та експонування цієї унікальної пам'ятки. Науково-методична рада щотижнево розглядала проектні розробки, створені архітекторами інституту реставрації під керівництвом архітектора Є. Лопушинської. Під час розгляду варіантів проекту майже у кожного члена ради (С. Висоцький, Ю. Асєєв, М. Брайчевський, Ю. Нельговський та Г. Логвин) з'являлися свої ідеї та своє бачення вигляду Золотої брами [13, с. 69 – 70].

Також було здійснено інвентаризацію старого Подолу, на підставі якої розроблено і затверджено ПДП (проект детального планування) цього історичного району міста [8, арк. 1]. Саме тоді і з'явилася ідея заснування парку-музею у Києві. Одним з творців цього парку-музею «Старий Київ» був М. Брайчевський.

Проектом парку-музею передбачалося:

- а) розкриття і показ решток стародавніх споруд, що збереглися в землі;
- б) створення експозиції пам'яток монументальної скульптури давніх часів;
- в) будівництво ряду приміщень для закритої експозиції археологічних колекцій;

Стару забудову урочищ Гончари і Кожум'яки передбачалось використати для організації туристичного центру. В будинках мали розміститися готелі, туристські бази, заїзди, гуртожитки для проїжджих, їдальні, ресторани, магазини відповідного профілю, майстерні з вироблення сувенірів [10, арк. 1].

Підтримавши цю ідею, київська міськрада своєю постановою відвела велику земельну ділянку, яка охоплювала найбільш важливі і цікаві в археологічному відношенні райони стародавнього міста – кромку старокиївського плато від Львівської площі до Андріївської церкви, територію першого київського городища («город Кия»), гору Замкову та урочища Гончарі і Кожум'яки з виходом на Поділ. Пізніше – у 1979 р. спеціальною постановою № 920 Київського міськвиконкому схили Старокиївської гори до підніжжя площі Калініна (нині Михайлівська) та вулиці Велика Житомирська було визнане архітектурним заповідником «Стародавній Київ» (затвердженим Кабінетом міністрів України). І до цієї справи доклали чималих зусиль фахівці, об'єднані у Товаристві охорони пам'яток історії та культури, зокрема М.Брайчевський, Г.Логвин та інші, Інститут археології НАНУ та Науково-дослідний інститут з проблем містобудування.

Багато зусиль доклав М. Брайчевський, щоб урятувати від перепланування й перебудови історичні будівлі Києво-Могилянської академії, які керівництво розміщеного в ній морського училища хотіло переобладнати на спорткомплекс (приміром, у Конгрегаційній залі за цим проектом передбачалося влаштувати плавальний басейн). Статті Михайла Брайчевського («Святиня слов'янської культури», «Велич Київської Академії», «Врятувати для століть», «Начальник проти компромісу»), де повідомлялося про намір знищити визначну історико-архітектурну пам'ятку, сколихнули тоді не тільки громадськість України, а й прогресивну інтелігенцію за її межами [12, с. 12].

М. Брайчевський також активно займався проблемами реконструкції і збереження Старого Подолу. Зацікавився цими питаннями дослідник ще у 1968 р. [6, арк. 3]. Пізніше він увійшов до складу консультативної комісії для реконструкції Красного майдану в м. Києві [7, арк. 1]. Займаючись цією темою М. Брайчевський написав стат-

тю про Старий Поділ і Красний майдан. Тут автор висловив власні пропозиції (в тому числі – перспективні) для остаточного приведення Красного майдану до ладу і перетворення його на визначний туристично-просвітній осередок. Зокрема, на його думку, необхідно було привести в порядок та відремонтувати пам'ятки архітектури, а також оптимально вирішити питання про їх використання. Йшлося також про реставрацію Гостинного Ряду і створення на його базі торговельного центру, часткове відтворення втрачених елементів ансамблю і т.д. [5, арк. 7]

Підсумовуючи все вище сказане, відзначаємо такі основні напрямки діяльності М. Брайчевського у сфері історико-архітектурної реконструкції Києва:

- 1) громадська робота (активна участь у роботі товариства охорони пам'яток);
- 2) наукова діяльність (написання статей з приводу історичної цінності архітектурних пам'яток Києва);
- 3) експертна робота у складі консультативної комісії при міськраді для реконструкції Красного майдану в м. Києві.

Джерела та література:

1. Бодак О. Архівна спадщина М. Ю. Брайчевського як джерело вивчення історичної науки та поширення історичних знань (за матеріалами інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / О. Бодак // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 10. – К., 2005. – С. 34 – 49.
2. Горбик В. Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика / В. Горбик, Г. Денисенко // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва. – К., 2009. – С. 5 – 43.
3. Івакін Г. Слово про історика / Г. Івакін // Вибрані твори. – Нью-Йорк; К., 1999. – С. 7 – 27.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України (ІР НБУВ), ф. 320, оп. 1, спр. 1062, 2 арк.
5. ІР НБУВ, ф. 320, оп. 1, спр. 1058, 7 арк.
6. ІР НБУВ, ф. 320, оп. 1, спр. 1064, 3 арк.
7. ІР НБУВ, ф. 320, оп. 1, спр. 1069, 1 арк.
8. ІР НБУВ, ф. 320, оп. 1, спр. 1082, 1 арк.
9. ІР НБУВ, ф. 320, оп. 1, спр. 1089, 4 арк.
10. ІР НБУВ, ф. 320, оп. 1, спр. 387, 3 арк.
11. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г.Касьянов. – К., 1995. – 224 с.

12. Кухарчук Ю. Учений, громадянин, особистість / Ю. Кухарчук // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 20: Історичні науки – К., 2002. . – Ч. 1. – С. 10 – 14.

13. Пономарьова Л. Нова реконструкція Золотої брами/ Л. Пономарьова// Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. – К., 2003 р. – С. 62 – 70.

14. Яремчук В. Чому Михайло Брайчевський став істориком-нонконформістом / В. Яремчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – С. 33 – 37.